

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is an author's version which may differ from the publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/82077>

Please be advised that this information was generated on 2020-09-21 and may be subject to change.

Het 'eeuwig nu' van Meister Eckhart en de sporen daarvan bij Dag Hammarskjöld

Frans Maas

“Nu. De vrees overwonnen - vrees voor de anderen, voor mezelf, voor de duisternis daaronder:

aan de grens van het ongehoorde.

Hier eindigt het bekende. Van de overzijde vervult een geheime kracht mij met de mogelijkheid van haar oorsprong.

Hier wordt verlangen gelouterd tot openheid: iedere daad voorbereiding, iedere keuze een ja aan het onbekende” (61).

In zijn dagboek, naderhand uitgegeven als ‘Merkstenen’¹, maakt Dag Hammarskjöld deze aantekening na de bijzondere ervaring, toen hij op één van zijn klimtochten de nacht in de bergen moest doorbrengen. Die avond, nacht en ochtend is hij gevoelsmatig in aanraking geweest met iets – later zal hij zonder terughoudendheid van God spreken, maar aanvankelijk beschrijft hij het als fascinerende natuur – dat hij tot dan toe slechts in de verte en in verlangen ervaren heeft als ultieme krachtbron bij alles wat hij in eigen vakbekwaamheid onderneemt. Hij is op dat moment secretaris generaal van de Verenigde Naties en speelt cruciale rollen op het politieke wereldtoneel tussen de grootmachten van Oost en West. Die nacht is die kracht bijzonder nabij gekomen. Hij ziet mogelijkheden waar normaal gesproken slechts onmogelijkheid heerst². Hoewel ze altijd verbonden zijn met de dingen waar hij zelf voor staat, zijn het toch niet zijn eigen mogelijkheden: vanuit de overzijde vervult een geheime kracht vervult hem met mogelijkheid. Het gaat zowel over het politieke en diplomatieke werk als over het persoonlijke leven. In zijn persoonlijk leven is het Hammarskjöld bijzonder voor de wind gegaan, getalenteerd en gedisciplineerd als hij op talloze gebieden is. Toch is hij bij al die ambitie en succes eenzaam gebleven, angstig ook vaak en naar buiten toe arrogant. Ooit heeft hij in een sombere bui zichzelf vergeleken met een grijze stroom die vol rotzooi traag en zwaar door de stad stroomt - en toen is er een vers in hem opgekomen van een Zweedse dichter over ‘licht willen worden’. Dat bracht hem tot gedachten niet van hogerop komen, maar juist van vallen en overgave. Hij noteerde toen: *”in licht mogen verdwijnen en lied worden’. De greep verliezen op de gestalte die een naam draagt tegenover de wereld. Bewust opgebouwd, door sociale ambitie en onder een beteugelende wil tot vormgeving. De greep verliezen, om te vallen, te vallen - in het vertrouwen der blinde overgave. Het vertrouwen op iets anders, iemand anders ...”*(30v).

Nu, na de nacht in de bergen, lijkt dat verlangen zich te realiseren. Hij herneemt in zijn dagboek dezelfde beeldspraken van licht en overgave, maar de overgave brengt nu, losgekomen van de gerichtheid op het eigen ik, een zelfstandigheid mee als nooit tevoren. *“Aan de grens - Als je zover gekomen bent dat je geen antwoord meer verwacht, zul je eindelijk zó kunnen geven, dat de ander kan ontvangen - en zich over het geschenk kan verheugen. Wanneer de minnaar zelf bevrijd is van afhankelijkheid van zijn geliefde, omdat zijn liefde gerijpt is tot een stralend licht, welks wezen bestaat uit de ontbinding van het eigen ik in licht - dan zal ook de geliefde voltooid worden omdat zij vrij wordt van haar minnaar”*(61). Hij kan nu geven, zonder dat de ander daardoor vernederd wordt. En door de ontbinding van het eigen ik in licht, maakt de liefde vrij.

Het nu – het moment – het kairos

Dit alles speelt zich af 'aan de grens', waar 'het bekende eindigt'. Het is een moment van volheid en kracht, een 'nu' dat niet zonder meer samenvalt met het nu-moment dat de oneindig snelle overgang aanduidt tussen wat voorbij is en wat nog komt. Volgens het woordenboek betekent moment, behalve ogenblik als kleinste tijdseenheid, ook kracht of invloed die zich van buitenaf ten aanzien van iets doet gelden. Die betekenis stamt met name uit de moderne mechanica, maar op het terrein van de levenskunst is die betekenis al veel ouder. Het gaat om het geschikte moment, het moment van bijzondere mogelijkheden die men niet ongeweten voorbij mag laten gaan. De Grieken noemden dat punt in de tijd het *kairos*. Daarin is het werkwoord *keiro* herkenbaar, wat snijden of doorsnijden betekent. *Kairos* is dus het snijpunt, het punt waarop de eindeloosheid van tijd of ruimte doorsneden wordt door een kracht van elders. Dat is het punt waarop mogelijk wordt wat in de normale gang van zaken niet mogelijk is. Dat is het moment van beslissing, het moment van doorslaggevend belang.

'Blijf in het nu, blijf bij het hier en nu'. Wie een beetje vertrouwd is met het jargon zoals dat vanaf de jaren zeventig in allerlei soorten therapie gebezigd werd, herkent dit motto. In de boeken van geestelijk leiders en goeroe's als bijvoorbeeld Eckhart Tolle kom je bij herhaling deze zinnen tegen, als een soort mantra. Ze zijn daar vaak een verdunde oplossing van wat oorspronkelijk in sterke concentratie het *kairos* was, het heden als tijd en ruimte van leven. In de geschriften van de middeleeuwse magister en mysticus Meister Eckhart is van dat *kairos* sprake als 'het eeuwig nu' of het '*Nunc stans*'. Dit nu is met God en Gods eeuwigheid verbonden. Voor mensen is het een plek, een moment van weerbaarheid tegen de aantastingen die door de overweldigende veelheid van verplichtingen en beperkingen van het eindige leven een mens dreigen te verpletteren. Het is een moment van concentratie, een plek van retraite, een niet primair psychologisch als wel een ontologisch en religieus geprofileerde retraite die weerbaarheid geeft tegenover de versplinterende veelheid waarmee men te doen heeft. Die weerbaarheid is geen afstoting van die veelheid maar eerder een verzameling, een concentrering ervan. Die weerbaarheid is enerzijds vrijheid en anderzijds volheid: in het 'eeuwig nu' worden alle particuliere levensmomenten (de voldoening gevende evenzeer als de drukkende) gerelativeerd, ontdaan van hun gewichtigheid enerzijds maar anderzijds ook in relatie gezet tot de vervulling waarnaar zij ten diepste uitstaan.

Dag Hammarskjöld heeft Meister Eckhart gelezen en bij hem gezien hoe de mogelijkheden van het 'eeuwig nu' enerzijds verbonden zijn met de eigen menselijke inzet en anderzijds fundamenteel gegeven zijn, van buitenaf, religieus gezegd: door God. En dit laatste is veel fundamenteler dan de eigen inzet, hoewel ook die niet gemist kan worden. We bezien dit thema bij Eckhart van meer nabij.

De dubbele dimensie van het 'eeuwig nu' bij Meister Eckhart

Het thema van het 'eeuwig nu' is bij Meister Eckhart verbonden met zijn hele theologische visie, waarbij de mens uitsluitend ontvangt en God geeft. Maar juist in die in zijn ontvankelijkheid deelt de mens ten diepste in de kracht van God en is hij in staat tot zaken die anders buiten zijn bereik zouden liggen. Die paradoxale dubbelheid geldt ook voor het thema van het 'eeuwig nu'. Het 'eeuwig nu' is het moment van eeuwigheid dat de vliedende tijd doorsnijdt en eigenlijk alle veelheid van tijdsextasen (verleden, heden, toekomst) in zich concentreert. Dit 'eeuwig nu' is enerzijds onafhankelijk van de mens die in de tijd leeft, maar anderzijds toch ook afhankelijk. Enerzijds onderscheidt het 'eeuwig nu' zich van het ogenblikkelijke nu dat ongrijpbaar in beweging is tussen het 'steeds nog niet' en het 'reeds voorbij'; het bestaat op zich, los van al wat tijdelijk is, inclusief de mens. Het 'eeuwig nu' is iets van God. En toch is het

anderzijds ook van de mens. Het is onlosmakelijk verbonden met dit feitelijke contingente momentane nu-ogenblik en met de menselijke omgang daarmee. Het 'eeuwig nu' is dus niet zomaar een boventijdelijke eeuwigheid, die voor mensen in dit aardse leven onbereikbaar is.

In Eckharts bekende preek '*Iesus intravit in quoddam castellum*'³ komt dit duidelijk tot uiting, doordat het 'nu' waarin in het begin van de preek de spirituele onthechting beschreven wordt, rijmt op het 'eeuwig nu' op het einde van de preek, waar de vruchtbaarheid van de Godsontmoeting aan de orde komt. Het gaat eigenlijk om één en hetzelfde nu, waarin onthecht én genoten wordt.

De onthechting, afgescheidenheid in Eckharts taal of hier maagd-zijn, wordt beschreven als leeg-zijn van alle beelden, van God en van jezelf. Maar een mens die leeft en nadenkt, hééft natuurlijk beelden. In die zin is hij dus niet leeg. Uiteraard, zegt Eckhart, en dat is ook goed, zolang een mens zich maar niet gevangen heeft gezet in die beelden, in een beeld van zijn verleden of van zijn toekomst (waar je vandaan komt of waar je heen wilt). Je mag niet '*Ich-haft*' aan die beelden gebonden zijn, ook niet aan religieuze beelden. Ook aan die religieuze cultuur kan je jezelf 'ich-haft' binden. Het komt erop aan, juist met al die beelden, om in elk nu vrij en leeg te staan. "*Bewaarde ik al deze beelden zo in mijn verstand dat ik in doen en laten, zowel met betrekking tot het verleden als met betrekking tot de toekomst, geen enkele van deze beelden mij toegeëigend had, zodat ik in dit tegenwoordige nu vrij en leeg stond voor de liefste wil van God om die zonder ophouden te vervullen, dan was ik waarlijk maagd zonder enige hinder van al deze beelden*". Het gaat hier over het feitelijk leven in de tijd; het is zaak om ons leven in het nu niet bevangen te laten zijn door beelden waarover we beschikken. Want dan kan er niets meer gebeuren, dan is alles al voorgesorteerd door die beelden, dan hebben we onszelf vastgelegd.

Naarmate we slagen in deze afgescheidenheid, zijn we in aanraking met een diepere laag in ons wezen, een laag die niet door toeval en contingentie wordt gekenmerkt. Die laag wordt in deze preek gesitueerd in de vermogens of krachten van de ziel. Op deze laag zijn mensen (en eigenlijk alle werkelijkheid) wezenlijk verbonden met God en alle dingen. Hier zijn ze ook bestand tegen de aantastingen van tijd en lijden, doordat er een dieper ankerpunt is dan dat van de wereldse wederwaardigheden. "*Want God is in deze kracht als in het eeuwig nu. Was de geest altijd met God in deze kracht vereend, dan kon die mens niet ouder worden. Want het nu waarin de laatste mens zal vergaan en het nu waarin ik spreek, die zijn gelijk in God en zijn niets anders dan één nu. Kijk, deze mens woont in één licht met God. Daarom is in hem lijden noch opeenvolging van tijd, doch slechts gelijkblijvende eeuwigheid. Elk verbazen is deze mens in waarheid afgenomen en alle dingen staan wezenlijk in hem. Daarom ontvangt hij niets nieuws van toekomstige dingen noch van enig 'toeval', want hij woont in een nu, altijd nieuw, zonder ophouden. Zulke goddelijke hoogheid schuilt in deze kracht.*" Voor Eckhart is het wonen in het 'eeuwig nu' een reële mogelijkheid voor de mens. Dat lukt, doordat de mens in het feitelijk nu vrij is, niet bezet is door eigen of andermans denkbeelden, niet vastzitten aan het verleden of toekomst. Die onbevangenheid transformeert het contingent momentane nu tot het 'eeuwig nu'. Zulke mensen wonen zo in de tijd dat de veelheid en uiteenlopenheid van dingen die op hen afkomen, hen niet benauwt maar ruimte geeft. Dat moment doet in alle uiteenliggende particuliere werkelijkheid de oorspronkelijke eenheid oplichten. Die eenheid wordt niet apart en secundair aangebracht. Die is er altijd al, maar door de obsessieve veelheid komt die fundamentele eenheid niet tot gelding. Het 'eeuwig nu' is één van de gestalten waarin die eenheid wel tot gelding komt. Voor de mens is dat: ín de contingente tijd toch geborgen zijn in een daar verschijnende volheid.

Achtergrond: scheppingsmetafysiek en triniteitstheologie

Deze volheid maakt Eckhart begrijpelijk in zijn scheppingtheologie, die op haar beurt geworteld is in zijn denken van de triniteit. Centraal staat de neoplatonische intuïtie van een oorspronkelijke en uiteindelijke eenheid aller dingen. De veelheid is slechts schijn en afgeleide. Hoe verder de schepselijke veelheid verwijderd is van het ene, des te dichter nadert zij het niets. De eenheid is leven, ánder leven is er niet. Om dat leven gaat het Eckhart dan ook. Dat leven is God. Rustend in zichzelf, is het tevens absolute overvloed: het welt op in een uitstuwende beweging die tegelijk binnenblijft - zo luidt één van zijn veel voorkomende paradoxen. In trinitaire interpretatie: de Vader baart de Zoon als totaal evenbeeld van zichzelf; daarom kent de Zoon de Vader. Even wezenlijk als de baren uitstuwende is de 'terugbarende' ingaande beweging van liefde: de Zoon wordt voortdurend ver-een-d met de Vader en dat is de Geest. Deze stroom van trinitair leven verbeeldt de overvloed van de Ene Verborgene. Nu komt een belangrijk gewrichtsmoment. In deze trinitaire stroom is in principe - d.i. als oerbeeld aller dingen - de hele schepping reeds gegeven: in de Zoon ligt de hele uitgaande mogelijkheid der schepping besloten. Deze identiteit van oerbeelden der schepselen met het ene beeld - de Zoon - noemt Eckhart de eerste voortbrenging. Het trinitaire leven wordt 'vervolgens' - de aanhalingstekens wijzen op de niet-temporele betekenis - werkzaam als God-Schepper. In een tweede scheppingsmoment wordt de uitgaande beweging verder uitgevoerd. Dat is de eigenlijke schepping en hier komt de drievoudige oorzakelijkheid uit de aristotelische filosofie in het geding. Vader. Zoon en Geest corresponderen met respectievelijk werk- formele en doelloorzakelijkheid

De Vader brengt de schepping voort in tijd en ruimte, als iets ánders dan Hijzelf is. Dat is de versplintering in de veelheid, wat Eckhart meestal schepselijkheid noemt. Het is afval van de ene, particulariteit en dus - bezien vanuit de ene volheid - eigenlijk niets. Toch wil de mens zich graag vastklampen aan deze schepselijke fragmentering, in talloze vormen van stukjes veiligheid, zo blijkt in de praktische zielzorg telkens weer. Hij wil houvast zoeken in bijvoorbeeld deugdbeoefening, in ascese, in gebed, in bezit. Dat zijn allemaal fragmenten. Eckharts pleidooi voor afgescheidenheid vraagt om afscheid te nemen van dit soort zelfbehoud. Niet dat deze praktijken op zichzelf verkeerd zijn, integendeel, maar fout gaat het als een mens daarin veiligheid zoekt. Dan verkleint hij zich. Dat is zich vastklampen aan het schepselijke en dat is uiteindelijk niets. Eckhart gaat in zijn pleidooi voor afgescheidenheid zeer ver: je niet ophouden in de geschapen fragmentatie houdt ook een afscheid in van God-als-Schepper, d.i. de Vader die als werkoorzaak het schepsel naar buiten tot stand bracht, als iets ánders dan Hijzelf.

Dit naar buiten toe werken echter doet de Vader overeenkomstig de voortgebrachte oerbeelden in de eerste voortkomst. Die zijn één in de Zoon. Deze exemplarische oorzakelijkheid van de Zoon houdt in dat de schepping wezenlijk gevorm-d is naar de Zoon. Daarom is in de grond de schepping níét iets anders dan God, hoezeer zij zich ook in fragmentatie van tijd en ruimte bevindt. De mens die juist afscheid neemt van deze verstrooiing, komt bij zijn grond die hij in de schepping heeft meegekregen: daar baart God zijn eeuwiggeboren Zoon, als permanent goddelijk leven. Wanneer de pastor ('Lebemeister') aan het woord is, heet dat: Godsgeboorte in de ziel. In die vorm is de mens ook wezenlijk één met God en alle schepselen, in het oerbeeld.

De Schepper-Geest stuwt de terugkerende ingaande beweging in de Vader. Als doelloorzaak leidt de Geest wat buiten was - hoewel in de Zoon toch één en binnen - terug in de Ene Verborgene, voorbij de Vader als Schepper en oorzaak van uitgaan.

Dit is het thema van de 'doorbraak in de Godheid' - het uiteindelijk doel. Daar blijkt dat de mens - dit wordt inderdaad alleen van de mens gezegd - op zijn omweg door de schepping nog iets méér aan eenheid in huis had dan de geschapen eenheid van de vormoorzaak: hij had 'iets' ('Etwas in der Seele') van de Ene Verborgene in zich, de eenheid nog 'vòòrdat' - niet temporeel doch in de zin van oorspronkelijker - zij als het ene oerbeeld toch reeds in relatie tot de veelheid staat. Voor ons voorstellingsvermogen geldt dit als een eenheid die nog 'achter' God als trinitair leven ligt: de 'Deus absconditus'. Dit is in de preken het thema van de Adel der ziel.

Het zijn met name de laatste twee momenten in het goddelijke scheppingsproces, namelijk het Zoon-moment en het Geest-moment, waardoor de volheid altijd al in de particulariteit aanwezig is, of in termen van tijd: waardoor het 'eeuwig nu' altijd kan oplichten in elk particulier moment, waardoor dus elk moment *kairos* kan zijn. Daarvoor is het echter nodig dat de mens, met zijn particuliere projecten en belangen, met zijn egocentrisme, niet op de voorgrond gaat staan.

Voorgrond: de onthechting van het eigene

Om het eeuwig nu van kracht te laten zijn, mag de mens met zijn ego niet in de weg staan. Een mens moet leeg zijn van beelden, maagd-zijn noemt Eckhart dit in de reeds genoemde preek. Hij brengt dat uitdrukkelijk in verband met leven in de tijd. Dat blijkt uit zijn retorische objectie tegen het begrip van maagd-zijn: hoe kan men leeg zijn van beelden, als men alleen al door het simpele feit in de tijd geleefd en geleerd te hebben toch allerlei denkbeelden en leefpatronen meegekregen heeft? Het springende punt komt volgens Eckhart te liggen op toe-eigening en ik-binding (*Eigenschaft, Ichgebundenheit, Ich-Bindung*). De kritische vraag is: hoezeer is men aan het netwerk van bepaaldheden, waarin eenieder onontkoombaar gesitueerd is, werkelijk gebonden? In welke mate zoekt men in een of ander schepselijk fragment - bezit, kennis, gevoelens, levenspatronen, enz. - werkelijk zijn identiteit? Eigenheid of identiteit zoeken in een particuliere gegeven verloopt altijd in de tijd. Het is een identificatieproces, verlopend in een uit te voeren project, zich uitstrekkend van 'voor' tot 'na'. Het begint met een plan en eindigt met het bereiken van de doeleinde. In het tijdsverloop daartussen moet het gebeuren. Leeg-zijn nu betekent precies zich ont-hechten van dit tijdsverloop, waarin mensen zelf iets willen bereiken. Het is kunnen leven in het 'tegenwoordige nu'. Wie daarentegen eigen identiteit zoekt in een geschapen fragment, bekent zich tot een tijdsverloop, waarin dat project ter hand genomen en uitgevoerd wordt. Het is eigen werk. Nu is dat niet per se verkeerd. Beslissend daarbij is of de zin en de ziel van het werk gelegen is in het einddoel. En juist dat is wel de meest normale en natuurlijke gang van zaken: men doet iets om daarmee iets te bereiken. Maar op spiritueel vlak leidt dat tot een verkeerd soort veiligheid en stagnatie. Het werkt juist averechts, zelfs al zou dat einddoel nog zo religieus getint zijn. *Ja, ik zeg: zelfs wanneer je God als je doel zou nemen, zijn alle werken die je zelfs daarom zou verrichten, dood, en je bederft er goede werken mee*"⁴.

Met dit voorbehoud ten opzichte van het eigen in tijd uitgezette project correspondeert in de preek over de maagd-vrouw een passage over de 'echtparen'. Zij worden als tegenpool van de maagd gedacht. Tijd en eigen werk spelen bij hen een grote rol, en de vruchtbaarheid is tamelijk gering: slechts één kind per jaar, terwijl de maagd-vrouw grenzeloos vruchtbaar is. *"Echtparen brengen nauwelijks meer dan een vrucht per jaar voort. Maar nu heb ik een ander soort 'echtpaar' voor ogen: namelijk*

al diegenen die eigenbatig gebonden zijn aan gebed, aan vasten, aan waken en aan allerhande uiterlijke oefeningen en kastijdingen. Elke ik-gebondenheid aan wat voor werk dan ook, dat je de vrijheid beneemt om in dit tegenwoordige nu God ter beschikking te staan en hem alleen te volgen in het licht waarmee hij je aanwijzingen geeft voor je doen en laten, vrij en nieuw in elk nu, alsof je niets anders had, wilde en kon, dat noem ik een jaar. Elke ik-gebondenheid, of elk voorgenomen werk dat je deze altijd nieuwe vrijheid ontnemt, noem ik nu een jaar. Want je ziel brengt generlei vrucht voort zonder dat zij het werk verricht heeft dat je eigenbatig aangepakt hebt. Daarbij heb je geen vertrouwen op God noch op jezelf; je hebt alleen je werk volbracht wat je met ik-binding op je genomen hebt, anders heb je geen vrede. Daarom breng je ook geen vrucht voort, je hebt immers je werk gedaan. Dit streep ik aan als een jaar, en de vrucht is toch nog klein omdat zij uit het werk is voortgekomen in ik-gebondenheid en niet in vrijheid. Zulke mensen noem ik 'echtpaar', omdat zij in ik-binding vast zitten. Zij brengen weinig vrucht voort en die is bovendien nog klein, zoals ik gezegd heb"⁵.

Het werk is pas levengvend als het verricht wordt niet omwille de verdienste hier of hiernamaals, niet omwille van innerlijke rust, zelfs niet omwille van God, maar wanneer het 'zonder waarom' gedaan wordt, als een en hetzelfde werk dat God van alle eeuwigheid doet. Als het werk zo verricht wordt, is het – hoezeer ook in de tijd en naar de eisen van de tijd verricht - toch meteen ook het ene werk dat God in de eeuwigheid verricht. Eén werk met God verrichten, boven de tijd in de eeuwigheid, betekent niet dat men uitsluitend met hogere, geestelijke en niet-aardse zaken bezig zou zijn. Het is niets anders dan het gewone werk zó verrichten dat men niet bepaald wordt door ik-gerichtheid in dat werk, d.w.z. dat men het werk ten eigen bate gereed krijgt en het eindpunt haalt.

Het 'eeuwig nu' niet als vlucht uit maar als toewending naar tijd en wereld

Op dit punt verschilt de visie van Eckhart wel van zijn neoplatoonse bronnen. Daar immers is dat eeuwige nu verbonden met een extatische vervoering, een weggerukt worden uit de tijd. Bij Eckhart gaat het duidelijk niet om een vlucht uit tijd en wereld, maar omgekeerd om een verzameling van de vluchtige tijd in het 'eeuwige nu'. Deze traditie van het neoplatoonse *eksaifnes* het gelukvolle gebeuren van een plotseling zien en weten - correspondeert bij Eckhart met het 'ogenblik'. In het neoplatonisme betekent deze onverwachte verrukking dat tijd en eeuwigheid tot in hun evidente oorspronkelijke eenheid gedacht en geschouwd worden. Eckhart interpreteert dit plotselinge binnenbreken van de eeuwigheid in de tijd als het Christusgebeuren, het zoon-moment in het scheppingsproces dat tegelijk de incarnatie is, toewending van God tot de schepping en dus juist geen vlucht naar het goddelijke. Het ogenblik is de plotselinge kering in de tijd, waarin alle temporele momenten die in hun veelvuldige versplintering vervluchtigen tot niets, opnieuw in hun ene centrum verzameld worden. Het 'ene' moet hier verstaan worden als de goddelijke voortbrenging van de ene Zoon, waaraan de schepping en in het bijzonder de mens deelheeft als aan haar eeuwig Oerbeeld. Een ogenblik bewustzijn van het ene waaraan de mens deelheeft, relateert alle schepselijke veelheid: "*voor die mens zijn duizend marken rood gelagen goud evenveel als een valse penning*"⁶. Het 'eeuwige nu', dat in een oogwenk voor mensen ervaarbaar kan worden, is de gelijktijdigheid van het moment van de schepping en dat van de incarnatie (de *creatio*'en de *incarnatio continua*): elk 'nu' waarin God zich scheppend (zijn-gevend) en geboren-wordend (zichzelf-gevend) aan de mensen toevertrouwt. In het concrete schepselijke bestaan ligt alles uiteen, in tijdruimtelijke apartheid, in tegenstelling van belangen en iden-

titeiten. Toch is deze wereld en elk bestaan daarin naar het ene Beeld geschapen. Het 'eeuwig nu' is dát moment waarop een mens zich ín de uiterlijke tijd toewendt tot de innerlijke eenheid van alle werkelijkheid.

Terug naar Hammarskjöld

Ook voor Hammarskjöld is het 'eeuwig nu' allerm minst een escape uit de tijdelijke eindige werkelijkheid, integendeel. Het is een toewending erheen. En tegelijk is het die van buiten komende kracht die onmogelijkheden mogelijk maakt. Deze twee accenten nog even in Hammarskjölds eigen woorden.

De nachtervaring bracht hem, zoals in het eerste citaat bleek: *aan de grens van het ongehoorde* (61). Later schrijft hij te zien: *"dat de muur nooit bestaan had, dat 'het ongehoorde' hier en nu is, niet iets anders..."*(75). Het ongehoorde maakt de mens juist vrij voor wat zich telkens concreet aandient. *"De 'mystieke ervaring'. Altijd: hier en nu - in de vrijheid die één is met distantie, in de stilte die geboren wordt uit zwijgen. Maar deze vrijheid is een vrijheid in daden, deze stilte een stilte onder mensen. Voor hem, die in de wereld staande, vrij is van zichzelf, is het mysterie voortdurende werkelijkheid, een werkelijkheid in de rustige rijpheid die geschonken wordt door de ontvankelijke opmerkzaamheid van de aanvaarding. De weg naar heiliging gaat in onze dagen noodzakelijk via daden"*(92).

De laatste zin is vaak geciteerd. Hij betekent: wie in de wereld staat en handelt, vindt daar het mysterie, als de ziel van alle handelen. Die ziel is herkenbaar in het handelen. Geen vlucht uit, maar een toewending tot de ethische verantwoordelijkheid in de wereld.

Het andere accent is dat juist in die ethische verantwoordelijkheid de krachtbron van elders komt. Hammarskjöld is in die zin de moderniteit trouw dat hij stelt dat mensen uit zichzelf weten wat humaan en moreel is. Maar daarnaar handelen vergt méér. *"Hoe zou het morele besef van het verstand- en van de maatschappij - zich ontwikkeld hebben zonder de martelaren van het geloof? En nog meer: hoe zou deze moraal stand kunnen houden zonder de vernieuwing, de toestroming van kracht, die uitgaat van hen die zich in God verloren hebben met geheel hun ik? De lijn over de afgrond wordt strak gehouden door hen die hem verankerd hebben in de hemel - door hun trouw aan een geloof, dat het voortdurende, uiterste offer is. Zij die in 'Gods vereniging met de ziel' gedoemd zijn om het zout der aarde te zijn, - wee hen, wanneer ze hun ziltheid verliezen"* (81).

Volgens Hammarskjöld wortelt de ethiek in de mystiek, mystiek die in onze dagen noodzakelijk via daden loopt. Het 'eeuwige nu' veronachtzaamt het feitelijke nu en wat hier en nu gedaan moet worden niet, maar opent dit tot ongehoorde mogelijkheden. Dat heeft hij naar eigen zeggen van de 'middeleeuwse mystici' geleerd, naast Johannes van het Kruis doelt hij daarmee op Meister Eckhart.

¹ Dag Hammarskjöld, Merktenen, Uitgeverij Helmond, Helmond, 1996, De cijfers tussen haakjes na citaten van Hammarskjöld verwijzen naar deze uitgave.

² Zie hierover uitgebreider in mijn: *Spiritualiteit als inzicht. Mystieke teksten en theologische reflecties*, Meinema, Zoetermeer 2002, blz. 54-99

³ *Intravit Iesus in quoddam castelleum. Over de maagd die vrouw wordt*, in: Meester Eckhart. *Van God houden als van niemand*, Gent/Baarn, 2001, 51-58

⁴ Meester Eckhart, *Van God houden als van niemand*, a.w., 106.

⁵ Meester Eckhart, *Van God houden als van niemand*, a.w., 53.

⁶ Meester Eckhart, *Van God houden als van niemand*, a.w., 70.